

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา สภาพการเมืองไทยมีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมภายนอกประเทศ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ, การเมือง ทั้งยังต้องเผชิญกับวัฒนธรรม, ลัทธินิยม และอุดมการณ์บางอย่างที่ไหลบ่าเข้ามาจากต่างประเทศ จึงเป็นเหตุให้รัฐบาลต้องกำหนดอุดมการณ์ของชาติขึ้นเพื่อเป็นกลไกในการทำหน้าที่สร้างความเชื่อ ทศนคติ ความเคยชินและความจงรักภักดีต่อสถาบันหรือสัญลักษณ์ของอุดมการณ์ให้แก่ประชาชน ในการนำไปสู่การยอมรับการดำรงอยู่ของรัฐ และสถานการณ์ของสังคมในขณะนั้น อีกทั้งยังเป็นการโน้มน้าวใจให้ประชาชนพร้อมที่จะปกป้องคุ้มครองสถาบันและสถานะทางสังคมที่เป็นอยู่ หากมีใครมาละเมิด หรือ สั่นคลอนสภาพดังกล่าว

ในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐสู่ประชาชน จึงต้องอาศัยกลไกการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพซึ่ง รัฐบาล หรือ ชนชั้นปกครองได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของวิชาชีพ รัฐบาลจึงนำวิชาชีพมาใช้ ด้วยการกำหนดนิยาม(อุดมการณ์)เข้าไปในวิชาชีพตามที่รัฐต้องการ โดยอาศัยบริบทแวดล้อมทางสังคมในขณะนั้นเป็นสำคัญ และให้วิชาชีพทำหน้าที่ส่งผ่านอุดมการณ์ที่รัฐได้สร้าง อีกทั้งยังหาวิธีการเผยแพร่อุดมการณ์นั้นเพื่อให้มีอิทธิพลต่อผู้รับสารในการนำไปปฏิบัติตาม นอกจากนี้ยังใช้วิธีการผลิตซ้ำอุดมการณ์เดิมผ่านทางวิชาชีพ อันมีผลให้วิชาชีพมีบทบาทในการรักษา หรือ เปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ใดๆของสังคม

คำขวัญ(Slogan) จึงถือได้ว่ามีสภาพความเป็นสาร (ที่มาของการบังคับหรือออกคำสั่ง โดยตรง แต่เป็นคำสั่งในลักษณะแอบแฝง) ท้าหน้าทั้งในการปลุกฝังและถ่ายทอดข่าวสาร ความคิด คติความเชื่อ คุณธรรม การปลูกเร้าอารมณ์และจิตใจของมวลชน แต่ในการสื่อสารถึงมวลชน ต้องอาศัยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนต่างๆ ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ หรือวิทยุกระจายเสียง เป็นช่องทางการสื่อสาร โดยมีจุดมุ่งหมายชักจูงใจให้เกิดการปฏิบัติตาม เนื้อหาหรือความหมาย (คุณธรรมของรัฐ) มักจะเป็นการแนะนำ สั่งสอน ชักชวน ขอร้อง ซึ่งอาจแสดงจุดประสงค์ อย่างชัดเจน หรือ อย่างแอบแฝง หรือ เป็นเพียงแนะนำที่คิด

พบว่าผู้นำของชาติไทย ได้เคยกำหนดสิ่งที่มีลักษณะ เป็นคุณธรรมของชาติในถ้อยคำ ลักษณะคำขวัญ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้กล่าวถ้อยคำลักษณะคำขวัญ ไว้ ดังนี้ (สภาความมั่นคงแห่งประเทศไทย, สำนักงาน, ๒๕๒๕, หน้า ๑๐๔)

"ตั้งใจจะอุปถัมภ์ภักดิ์   ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบเขตเสมา   รักษาประชาชนมนตรี"

ก่อนหน้าพ.ศ. 2471 (นววรรณ พันธุเมธาและคณะ, ๒๕๒๗ : หน้า ๓) พบว่ามีถ้อยคำ ลักษณะคำขวัญของรัฐ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ชอกกับใจ ภาสิต สุภาสิต" เป็นถ้อยคำที่ผู้นำของชาติกล่าวเพื่อเป็นการสั่งสอน คติเตือนใจ หรือสั่งให้ยึดถือปฏิบัติ

ในพ.ศ. 2471 พบว่ามีคำขวัญเพื่อเผยแพร่คุณธรรมของรัฐ โดยกล่าวถึงสถาบันหลัก "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ในรูปของถ้อยคำสั้นๆ ประกอบชื่อหนังสือพิมพ์หน้าแรกเพื่อ ประกาศจุดยืนของหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ว่าคำขวัญประจำหนังสือพิมพ์ว่า "เพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"

ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (2481 - 2487) มีคำขวัญเพื่อเผยแพร่คุณธรรม ของรัฐมากที่สุด และมีผู้คิดคำว่า "คำขวัญ" ขึ้นจากเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดพบว่ามีการใช้คำว่า "คำขวัญ" ในการสร้างคุณธรรมของรัฐคือ หนังสือเค้าโครงการงานของสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ที่พิมพ์

าน พ.ศ. 2487 มีข้อความว่า

"ข้าพหฺงไทยถือเกียรติเป็นดาชวัลสูงสุด
รู้จักรักเกียรติของชาติ ของสกุลและของตน
ไม่เห็นแก่ทรัพย์สินสมบัติยงกว่าเกียรติ
ไม่บสอยตัวให้เสื่อมเกียรติโดยรับอาชีพที่
ทำให้เสียศักดิ์เพื่อสกุล"

ซึ่งสภาพเมืองไทยในขณะนั้น เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านการปกครองจากระบอบสมบูรณา -
ญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยใหม่ ๆ และยังได้รับผลกระทบอย่างมากจากการเปลี่ยนแปลงของนานาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศต่างๆ เช่น เยอรมัน อิตาลี เป็นต้น ไทยต้องเผชิญกับกรณีพิพาทในสงครามอินโดจีน ภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง ส่วนเป็นเหตุให้รัฐบาลต้องกำหนดนโยบายของชาติขึ้น และมีการกำหนดอุดมการณ์ของชาติให้สอดคล้องกับนโยบายของชาติ เช่น นโยบายเป็นชาติมหาอำนาจทัดเทียมอารยประเทศ เพื่อสนองนโยบายนี้ รัฐบาลได้ตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นเพื่ดำเนินการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติเป็นมหาอำนาจ รัฐบาลได้ออก รัฐนิยม ฉบับต่างๆ ประชาชนปฏิบัติ และมีการสร้างอุดมการณ์ของชาติขึ้นให้สอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติ ซึ่งก็คือ การสร้าง "อุดมการณ์ชาตินิยม" และเพื่อเป็นแนวทางในการก้าวไปสู่อุดมการณ์ของรัฐ ที่ต้องการให้ประชาชนยอมรับรัฐบาลในยุคนั้นจึงนิยมมาช้ดาชวัลเป็นแนวทางสร้างอุดมการณ์โดยการสร้างดาชวัลขึ้นมาให้สอดคล้องกับบริบทสังคมขณะนั้น และให้ดาชวัลเป็นกลไกในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนานชาติ เป็นตัวชี้นำวิถีชีวิตและแนวทางการเมืองให้แก่ประชาชน ให้ผ่านพ้นภัยทางเศรษฐกิจและภาวะดิบขันต่างๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความสามารถของดาชวัลที่มีพลังทางการเมือง การปกครองของไทย รัฐจึงใช้ดาชวัลเป็นกลไกในการโฆษณา และประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้ทราบและเข้าใจในอุดมการณ์นั้นๆ เช่น พระคุณยธรรมฉบับภิกษุภิกษุมาดาชวัลไปช้่านปารุกดาเรื่อง รัฐนิยมานพ.ศ. 2485 ว่า(นววรรณ พันธุเมธาและคณะ, ๒๔๒๗, หน้า ๔)

"ไทยท้ไทยช้"

"เป็นไทย ผิงนิยมไทย" เป็นต้น

อันเป็นคำขวัญที่มีความหมายบ่งบอกถึงอุดมการณ์ชาตินิยม และ คำขวัญที่ว่า "ถ้าอยากเป็นมหาอำนาจต้องปฏิบัติตามรัฐนิยม" หรือ "จงเชื่อฟังรัฐบาลและท่านผู้นำของเราโดยเคร่งครัด" ซึ่งคำขวัญจะโน้มน้าวให้ประชาชนเห็นแก่ประโยชน์ของชาติ โดยการปฏิบัติตามและเชื่อฟังรัฐบาล หากทำเช่นนี้แล้วประเทศชาติจะเจริญทัดเทียมอารยประเทศ อันจะเป็นไปตามอุดมการณ์ของรัฐ และนโยบายของรัฐ นั่นเอง

จะเห็นว่าคำขวัญในยุคนี้เป็นที่รู้จักและจดจำ รวมถึงการนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นเพราะมีการนำเสนอคำขวัญด้วยวิธีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ผ่านทางช่องทางการสื่อสารต่างๆ

หลังจากนั้น การใช้คำขวัญในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ก็ได้ลดบทบาทลงไปมาก ปัจจุบันคำขวัญมีหลากหลายและเป็นคำขวัญเพื่อคนเฉพาะกลุ่มเป็นส่วนใหญ่ เช่น คำขวัญวันเด็ก หรือ เป็นคำขวัญเพื่อการโฆษณาและการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น

จะเห็นว่าอุดมการณ์ของรัฐมีความสำคัญต่อประชาชนในชาติ และมีบทบาทสำคัญที่ทำให้นานาชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทาง ความเชื่อ ความคิด และแนวประพฤติปฏิบัติ อุดมการณ์เป็นตัวยึดเหนี่ยวคนในสังคมไว้ด้วยกัน ซึ่งอาจอยู่ในรูปของความคิด ชิงนามธรรมโดยตรง หรือถูกทำให้ใกล้ชิดกับความรู้สึกของตนมากขึ้น โดยผ่านในรูปของสัญลักษณ์หรือรูปธรรมที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ เช่น ผู้นำหรือตัวแทนสถาบันหลักของชาติ หรือเป็นตัวแทนทางอุดมการณ์แบบใดแบบหนึ่ง เช่น คำขวัญ และมีกลไกทางอุดมการณ์ที่จะทำหน้าที่โน้มน้าว หรือหล่อหลอมให้ประชาชนยอมรับและปฏิบัติตามระบอบความเชื่อโดยไม่มีใครขัดแย้ง และพร้อมที่จะปกป้องหากจะเกิดการละเมิดหรือเปลี่ยนแปลงสภาพดังกล่าว

อุดมการณ์ของชาติ จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนความต้องการของชาติ เพื่อความอยู่รอดและความเจริญรุ่งเรืองของคนในชาติ ตลอดจนครอบคลุมคุณธรรม ค่านิยมและประเพณีอันดีงามที่มีอยู่

ด้วยเหตุเหล่านี้ คาชวิญ เพื่อสร้างอุดมการณ์ของรัฐจึงมีความสำคัญ และน่าที่จะศึกษา โดยเฉพาะคาชวิญในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามถือได้ว่าเป็น "คาชวิญยุคเชื้อผู้นำชาติพันธุ์" (ตามการแบ่งยุคคาชวิญเป็น 5 ยุค และคาชวิญยุคเชื้อผู้นำชาติพันธุ์ อยู่ใน พ.ศ. 2481-2490 อ้างในอวยพร พาณิช, ๒๕๓๓ : หน้า ๒๒) ซึ่งปรากฏคาชวิญที่ประชาสัมพันธรัฐ และรัฐได้สร้างอุดมการณ์ของรัฐถ่ายทอดผ่านคาชวิญมากที่สุด อีกทั้งคาชวิญเป็นที่รู้จักและจดจำมาถึงปัจจุบัน จึงนับได้ว่าสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้นำในการปกครองประเทศ เป็นช่วงสมัยที่น่าสนใจที่จะศึกษาถึงคาชวิญว่า มีปัจจัยหรือเงื่อนไขอะไรบ้างที่ทำให้รัฐต้องสร้าง "อุดมการณ์ของรัฐ" และรัฐได้สร้างอุดมการณ์อะไรไว้บ้าง รวมถึงการสร้างอุดมการณ์ของรัฐผ่านกลไกคาชวิญด้วยรูปแบบและวิธีการสื่อสารอย่างไร

ปัญหาท้าววิจัย

1. บริบทแวดล้อมอะไรบ้างที่มีผลต่อการสร้างคาชวิญในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ
2. เนื้อหาคาชวิญของรัฐ สามารถบ่งบอกอุดมการณ์ของชาติในประเด็นใดบ้าง
3. รูปแบบและวิธีการสื่อสารคาชวิญ ในฐานะเป็นกลไกในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ มีลักษณะเป็นเช่นไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อแสดงให้เห็นว่าบริบทแวดล้อมในช่วงนั้นๆ มีผลต่อการสร้างอุดมการณ์ของรัฐผ่านคาชวิญ
2. เพื่อห้ทราบถึงกระบวนการสร้างความหมายในตัวบท (Text) คาชวิญ ในฐานะกลไกการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ
3. เพื่อห้ เข้าใจและสามารถชี้ให้เห็นถึงรูปแบบและวิธีการสื่อสารคาชวิญ ในฐานะเป็นกลไกในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ

สมมติฐานการวิจัย

1. กลไกของคำขวัญสามารถนำมาใช้ในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐได้
2. รัฐนำเอาคำขวัญมาขึ้นฐานะกลไกในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ โดยนำเสนอคำขวัญผ่านหนังสือพิมพ์เป็นช่องทางการสื่อสารสู่ประชาชน ซึ่งมีผลในการปลูกฝังมากกว่าการบังคับหรือสั่งการโดยตรง
3. บริบททางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และนโยบายของรัฐในขณะนั้นมีผลต่อการสร้างอุดมการณ์ของรัฐผ่านคำขวัญ
4. อุดมการณ์ที่ปรากฏในคำขวัญ เป็นอุดมการณ์ของรัฐในด้าน
  - อุดมการณ์ทางการเมือง
  - อุดมการณ์ทางสังคม
  - อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ
 โดยเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ
  - สถาบันหลักทางอุดมการณ์ของรัฐ เช่น สถาบันชาติ สถาบันพระมหากษัตริย์
  - ตำนานอันศักดิ์สิทธิ์ที่ได้จากการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ เช่น ตำนานตามรัฐธรรมนูญ ได้แก่ งามทานหมาก สวมหมวกเมื่อออกจากบ้าน เป็นต้น
  - การครอบงำและความชอบธรรมของชนชั้นปกครอง

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัย จะทำการศึกษาเฉพาะเนื้อหาคำขวัญของรัฐบาลที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อประชาชนทั้งชาติ เป็นคำขวัญที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยจอมพล.พิบูลสงคราม(พ.ศ. 2481-2487) ที่มีการเผยแพร่และบันทึกไว้ในหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ

ส่วนคำขวัญที่เป็นใบเพื่อธุรกิจการค้า หรือเพื่อคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด เช่น คำขวัญวันเด็ก คำขวัญเพื่อการโฆษณาและประชาสัมพันธ์ อีกทั้งประชาชนจะเข้าใจและยอมรับในสารมากนักน้อยเพียงใด และเมื่อรับสารแล้วเกิดผลอย่างไร ประเด็นเหล่านี้ไม่อยู่ในขอบเขตการศึกษาวิจัย

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการค้นคว้าข้อมูลอาจจะรวบรวมคำขวัญได้ไม่ครบถ้วนทั้งหมด ทั้งนี้เพราะเก็บบันทึกของแหล่งข้อมูลมีไม่ครบถ้วน แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยจะรวบรวมมาให้ได้มากที่สุดเท่าที่มีการเก็บบันทึกและรวบรวมไว้

ในการวิเคราะห์เนื้อหาและกระบวนการสื่อสารด้วยคำขวัญ จะเน้นการศึกษาที่ผู้ส่งสาร รูปแบบการสื่อสารและตัวสารเป็นหลัก

นิยามศัพท์เฉพาะ

อุดมการณ์	หมายถึง ระบบความคิดอันสูงส่งที่สามารถนำไปสู่การมีปฏิบัติการของบุคคลนั้น
รัฐ	ในที่นี้ หมายถึง 2 ประการ คือ 1. รัฐ อาจใช้แทนที่กับคำว่า "ชาติ" หรือ ประชาชนที่อยู่บนชุมชนแห่งรัฐร่วมกัน 2. หมายถึง รัฐบาล หรือ ชั้นผู้ปกครอง ซึ่งเป็นผู้สร้างสาร (อุดมการณ์) ขึ้นมาตามวัตถุประสงค์ที่รัฐบาลต้องการ และรัฐบาลยังเป็นเจ้าของ เป็นผู้ควบคุมสื่อเพื่อใช้ในการถ่ายทอด และเผยแพร่อุดมการณ์นั้นๆ
อุดมการณ์ของรัฐ	หมายถึง ระบบความคิดที่อธิบายเป้าหมายสูงสุดของชาติ เป็นแนวทางที่ชนานชาติพึงยึดถือเป็นส่วนรวม เป็นแนวทางในการปฏิบัติตน เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดของชาติ
คำขวัญ	หมายถึง ถ้อยคำสั้นๆที่ขมวดแนวคิด หรือ ข้อความสำคัญที่ำใช้ในการสื่อสารเพื่อชี้แนะแนวทางการปฏิบัติ หรืออาจแสดงจุดประสงค์อย่างชัดเจน หรือ อย่างแอบแฝง หรือ เป็นการแนะให้คิด

คำนิยาม	หมายถึง สิ่งในกลุ่มสังคมหนึ่งๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การกระทำ หรือ เห็นว่าถูกต้อง
สื่อมวลชน	หมายถึง เครื่องมือการสื่อสาร านที่ดีคือ สื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ จดหมายเวียน ใบติดประกาศ และเครื่องมืออื่นๆ ซึ่งนำสารไปสู่ประชาชนโดยผ่านทางตา
เนื้อหา	หรือ ความหมายในคำขวัญ หมายถึงอุดมการณ์ของรัฐที่ปรากฏในคำขวัญ

การนำเสนอข้อมูล

จะใช้วิธีการอธิบายความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ โดยการอธิบายเป็นบทต่างๆ 6 บท

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อสะสมความรู้ ความเข้าใจในบทบาทของรัฐ กับการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ผ่านสื่อคำขวัญ
2. เพื่อส่งเสริมและกระตุ้นให้มี การศึกษา การวิเคราะห์ เกี่ยวกับการสร้าง อุดมการณ์ผ่านสื่อต่างๆ ในสถานการณ์ปัจจุบัน
3. เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ที่ต้องการนำคำขวัญมาใช้ ในการสร้างอุดมการณ์ใน อนาคต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย